

РАЗДЗЕЛ 1

РЭЦЭПЦЫЯ НАВУКОВА-ТВОРЧАЙ СПАДЧЫНЫ ПРАФЕСАРА Т. І. ШАМЯКІНАЙ

НАВУКОВЫ ЎКЛАД ПРАФЕСАРА Т. І. ШАМЯКІНАЙ У РАСПРАЦОЎКУ ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАГА КОМПЛЕКСУ ПА БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ДЛЯ ЎСТАНОЎ АГУЛЬнай СЯРЭДняй АДУКАЦЫі

В. У. Праскаловіч

*Доктар філалагічных навук прафесар,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, вул. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь, Praskalovich Volha V.@bsu.by*

У артыкуле ўпершыню асвятляюцца асноўныя напрамкі плённага навуковага ўнёску прафесара Т. І. Шамякінай у распрацоўку вучэбна-метадычнага комплексу па беларускай літаратуры для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі.

Аб'ектам даследавання сталі навуковыя, даведачныя, вучэбныя і вучэбна-метадычныя публікацыі Т. І. Шамякінай, якія датычацца праблем адукацыйнай практыкі па беларускай літаратуры, сродкаў навучання літаратуры ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі. Мэта артыкула – паказаць шматвектарнасць, наватарства і глыбіню навукова-метадычнай і педагагічнай дзейнасці Т. І. Шамякінай.

Робіцца выснова, што распрацаваны з удзелам Т. І. Шамякінай вучэбна-метадычны комплекс па беларускай літаратуры для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі адрозніваецца ад ранейшых вучэбных выданняў сваім канцэптуальна новым падыходам, а менавіта – аксіялагічным. У артыкуле прыводзяцца шматлікія доказы на карысць гэтай высновы.

Ключавыя словы: навуковы ўклад Т. І. Шамякінай; вучэбна-метадычны комплекс; беларуская літаратура; агульная сярэдня адукацыя.

Беларускі літаратуразнавец, педагог, вучоны шырокага дыяпазону інтарэсаў, Таццяна Іванаўна Шамякіна зрабіла вялікі навуковы ўклад у даследаванні найважнейшых праблем літаратуразнаўства, тэорыі і методыкі выкладання літаратуры. Ёй належыць звыш 500 навуковых прац, сярод якіх манаграфіі, літаратурна-крытычныя артыкулы, дзясяткі артыкулаў у самых розных даведачных выданнях, а менавіта: «Культура Беларусі. Энцыклапедыя», «Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя. Энцыклапедыя», «Беларускі фальклор. Энцыклапедыя», «Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі», энцыклапедычны даведнік «Янка Купала», біябібліяграфічны слоўнік «Беларускія

пісьменнікі» і інш., а таксама падручнікі, вучэбныя і метадычныя дапаможнікі для сярэдняй і вышэйшай школы.

Ідэі вучонага пакладзены ў аснову тэарэтыка-канцэптуальнай пабудовы сістэмы літаратурнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь, рэалізаваны пры стварэнні вучэбных праграм, вучэбных і метадычных дапаможнікаў па беларускай літаратуры для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі.

Літаратуразнаўчыя, метадычныя, псіхалага-педагагічныя, сацыялагічныя даследаванні Таццяны Іванаўны Шамякінай маюць у значнай ступені наватарскі характар і перспектыву, тэарэтычнае і практычнае значэнне, яны сёння ўяўляюць несумненную каштоўнасць пры распрацоўцы кампетэнтнаснай мадэлі адукацыі, ажыццяўлення ідэі рознаўзроўневага навучання ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі.

Сведчаннем жыватворнасці ідэі выбітнага даследчыка, уласна кажучы, з'яўляецца і правядзенне навукова-практычнага семінара «Т. І. Шамякіна – вучоны, літаратар, педагог» (да 75-годдзя з дня нараджэння).

На маю думку, навуковы ўклад Т. І. Шамякінай у распрацоўку вучэбна-метадычнага комплексу (ВМК) па беларускай літаратуры для агульнаадукацыйных устаноў пачаўся з моманту ўключэння яе ў канцы 1990-х гг. у склад рабочай групы па абнаўленні зместу адукацыі ў сувязі з рэформай агульнаадукацыйнай школы.

Згодна з Пастановай Кабінета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 21 жніўня 1996 г. «Аб канцэпцыі рэформы агульнаадукацыйнай школы ў Рэспубліцы Беларусь» была распрацавана трохступенчатая мадэль адукацыі з пераходам на 12-гадовы тэрмін навучання.

У новых умовах узнікла вострая патрэба ў вучэбна-метадычных комплексах як для базавай школы, так і для паглыбленага і павышанага ўзроўняў вывучэння беларускай літаратуры. у распрацаваных і выдадзеных Т. І. Шамякінай і яе калегамі праграмах [1], падручніках для паглыбленага і профільнага вывучэння прадмета [2] было зроблена шмат адкрыццяў, не толькі з боку зместу, але і ў метадычным плане. Такая выснова вынікае з цытаты самой Таццяны Іванаўны: «Надзвычай прадуктыўнай аказалася ідэя <...> пра ўвядзенне беларускай літаратуры ў сусветны кантэкст – прычым на ўсіх гістарычных этапах развіцця айчыннага прыгожага пісьменства» [3, с. 16].

Рэалізацыя дыферэнцаванага (профільнага) падыходу ў адукацыйнай практыцы абумовіла пераход да спецыялізацыі на заключнай ступені навучання, запатрабавала ўвядзення варыятыўнага кампанента па беларускай літаратуры, факультатываў і курсаў на выбар. Так, у сістэме профільнага навучання па беларускай літаратуры шырокае распаўсюджанне атрымалі курсы на выбар, прысвечаныя праблемам

сусветнага літаратурнага працэсу, літаратурам суседніх народаў, узаемадзеянню літаратуры і іншых відаў мастацтва, тэарэтычным праблемам (роды і жанры літаратуры, мастацкі напрамак і інш.). Не засталася і Т. І. Шамякіна ўбаку ад новых выклікаў і змен у беларускай адукацыі: яна актыўна ўдзельнічае ў распрацоўцы праграмы спецкурса, дапаможніка для вучняў і метадычных указанняў па правядзенні спецкурса «Міфалогія і літаратура» ў XI (XII) класе школ з паглыбленым і профільным вывучэннем прадмета [4].

У хуткім часе практыка паказала, што больш рацыянальным з'яўляецца 11-гадовае навучанне, таму з 2008 г. былі зроблены адпаведныя карэктывы. З гэтай прычыны спатрэбілася цалкам перагледзець адукацыйныя стандарты, вучэбныя планы і праграмы, падручнікі. Дзеля гэтага аўтарскім калектывам, у складзе якога і Таццяна Іванаўна, былі падрыхтаваны і выдадзены вучэбныя праграмы [5], падручнікі (вучэбныя дапаможнікі) [6] па беларускай літаратуры для ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне агульнай сярэдняй адукацыі, з 11-гадовым тэрмінам навучання.

Пазней Нацыянальны інстытут адукацыі аб'яўляе конкурс на стварэнне падручнікаў для агульнаадукацыйных устаноў.

За непрацяглы час мною была падрыхтавана канцэпцыя вучэбнага дапаможніка па беларускай літаратуры для IX класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі. Выйграўшы конкурс, утворчым працэсе па падрыхтоўцы сучаснага вучэбнага дапаможніка бяруць удзел прафесар Т. І. Шамякіна, дацэнт Т. В. Кабржыцкая, настаўнік беларускай мовы і літаратуры кваліфікацыйнай катэгорыі «настаўнік-метадыст» М. В. Жуковіч. Ідэйна натхняў і падштурхоўваў усю працу прафесар В. П. Рагойша. Навуковым рэдактарам і адным з аўтараў вучэбнага дапаможніка па беларускай літаратуры для адпаведнага класа [7] была В. У. Праскаловіч.

Так, асновай распрацоўкі падручніка новага пакалення па беларускай літаратуры для IX класа паслужыла думка Т. І. Шамякінай, што вучэбна-метадычны комплекс – сістэма сродкаў навучання, якая забяспечвае светапоглядны патэнцыял суб'ектаў адукацыйнага працэсу. «Нараджаць светапоглядную культуру, – па словах Т. І. Шамякінай, – неабходна ад сэрца да сэрца, бо людзі – не файлы» [8, с. 38]. Кніга для вучняў выгодна адрозніваецца ад ранейшых вучэбных выданняў сваім канцэптуальна новым падыходам да раскрыцця гістарычнага “сюжэта” нацыянальнай літаратуры, аўтары-распрацоўшчыкі імкнуцца да таго, каб правесці дзевяцікласнікаў па гераічных шляхах нашага народа, па незабыўных старонках роднай літаратуры на новым канцэптуальным узроўні, а менавіта – аксіялагічным, што дазваляе забяспечыць устойлівыя

гуманістычныя ўстаноўкі, рашаць праблемы індывідуальна-асобных каштоўнасцей школьнікаў, зрабіць зместам светапогляду і паняццйнага апарату навучэнцаў асобныя паняцці, катэгорыі аксіялогіі.

Запынюся яшчэ на адной несумненнай вучэбна-метадычнай каштоўнасці – спецыяльнай кнізе для вучняў з парушэннем зроку [9]. Т. І. Шамякіна была датычнай да стварэння такога адмысловага віду вучэбнай кнігі. Падручнік для навучэнцаў IX класа спецшкол, бадай, адзінае выданне па беларускай літаратуры (у некалькіх кнігах), выкананае рэльефна-кропковым шрыфтам па сістэме Брайля. Кожная тактыльная кніга па-свойму ўнікальная і накіравана на рэалізацыю антрапалагічнага падыходу да выхавання асобы вучня з абмежаванымі магчымасцямі. Нягледзячы на год выдання (2013), згаданы падручнік запатрабаваны і сёння ў спецыяльных агульнаадукацыйных школах для дзяцей з абмежаванымі фізічнымі магчымасцямі, з'яўляецца скарбам у фондах вучэбнай кніжнай прадукцыі.

Правамерна адзначыць, што плённыя ідэі прафесара Таццяны Іванаўны Шамякінай знайшлі працяг у маёй доктарскай дысертацыі [10], напісанай і абароненай пры яе навуковым кансультаванні, сумесна падрыхтаваным вучэбна-метадычным дапаможніку па беларускай літаратуры для настаўнікаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі [11].

Апошні па часе наш праект – «Беларуская літаратура ў 9 класе» [12]. Метадычны дапаможнік атрымаў станоўчыя водгукі настаўнікаў-філолагаў і перавыдаваўся яшчэ тройчы.

У сучасных умовах, на думку Т. І. Шамякінай, набывае асаблівае значэнне методыка выкладання літаратуры, яна «робіцца эфектыўнай толькі тады, калі настаўнік разумее яе не толькі на ўзроўні тэхналогіі, але і на ўзроўні аксіялогіі» [13, с. 50].

Палемічную завостранасць маюць таксама думкі Таццяны Іванаўны наконт сучасных урокаў літаратуры. Прафесар даводзіць, што «выкладанне літаратуры – гэта выкладанне жыцця ў яго метафізічных, маральна-этычных, бытавых праблемах, а таксама жыцця, асвечанага прыгажосцю; пры выкладанні літаратуры неабходна шырока выкарыстоўваць міждысцыплінарныя сувязі, звяртаючы ўвагу і на тыя навукі, якія ў школе не вывучаюць (напрыклад, міфалогію, этнаграфію), зыходзячы з літаратурнага матэрыялу, ненавязліва, малымі порцыямі, без неабходнасці завучвання» [14, с. 6]. «Наша мэта – веды па літаратуразнаўстве, веданне сюжэтаў твораў ці выхаванне пачуццяў, фарміраванне ў дзяцей духоўнай сферы?» – вучоны-педагог задае настаўнікам актуальнае пытанне і адказвае: «Відаць, і адна, і другая, але прыярытэтная – апошняя» [14, с. 7].

Думкі пра «ўзрастанне душы» праходзяць, як лейтматыў, у большасці прац Т. І. Шамякінай. Гуманістычным пафасам прасякнуты яе літаратуразнаўчыя, дыдактычныя, сацыялагічныя даследаванні, але галоўнае – гэта асабіста асэнсаваная пазіцыя Вучонага, Настаўніка, скіраваная на тое, каб выявіць у нашай літаратуры і адукацыі ўсё добрае, разумнае, вечнае.

Колькі слоў напрыканцы. У межах дазволенай плошчы артыкула немагчыма змясціць усё, што жадаеш сказаць пра роднага табе па духу Чалавека. У беларускай карпарацыі вучоных-філолагаў, вучоных-педагогаў прафесар Таццяна Іванаўна Шамякіна – адна са знакавых асоб, бясспрэчны аўтарытэт, прыклад высокага служэння навуцы і адукацыі.

Ад усёй душы віншую шануюную Таццяну Іванаўну з Юбілеем і жадаю ёй моцнага здароўя, новых творчых здзяйсненняў у педагогічнай і навуковай дзейнасці.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Беларуская літаратура. 8–11 класы: Праграмы сярэдняй агульнаадукацыйнай школы з паглыбленым і профільным вывучэннем прадмета. Мінск: НМЦэнтр, 2000; Беларуская літаратура. V–X класы (базавы, павышаны, паглыблены ўзроўні): Праграмы для ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне агульнай сярэдняй адукацыі, з беларускай і рускай мовамі навучання, з 12-гадовым тэрмінам навучання. Мінск: НІА, 2006.

2. Беларуская літаратура: вуч. дапам. для 10-га кл. агульнаадукац. школы з профільным і паглыбленым вывучэннем прадмета, ліцэяў, гімназій. Мінск: Народная асвета, 2001; Беларуская літаратура: эксперымент. вуч. дапам. для 11-га кл. устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі, з беларус. і рус. мовамі навучання (павышаны і паглыблены узроўні). Мінск: Мастацкая літаратура, 2004; Беларуская літаратура: вуч. дапам. для 9-га класа: у 2-х ч. Мінск: Мастацкая літаратура, 2006.

3. *Шамякіна Т. І.* Слова пра знаўцу слова // Актуальныя праблемы літаратуразнаўства і фалькларыстыкі: зб. арт. / пад агул. рэд. Т. І. Шамякінай; склад. В. В. Прыемка. Мінск: БДУ, 2018. С. 14–29.

4. Міфалогія і літаратура. Праграма спецкурса і метадычныя ўказанні па правядзенні спецкурса ў 11 класе школ з паглыбленым і профільным вывучэннем прадмета / уклад. Т. І. Шамякіна. Мінск: Беллітфонд, 2004; Шамякіна Т. І. Міфалогія і літаратура: дапам. для вучняў. 11-12 класы. Мінск: Беллітфонд, 2004.

5. Вучэбная праграма для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання: Беларуская літаратура: V–XI класы. Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2012.

6. Беларуская літаратура: дапам. для вучняў 11 кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / А. І. Бельскі [і інш.]; пад рэд. А. І. Бельскага, М. А. Тычыны. Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2009; Беларуская літаратура: вуч. дапам. для 9 кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання /

В. П. Рагойша, Т. І. Шамякіна, Т. В. Кабржыцкая, В. У. Праскаловіч; пад рэд. В. П. Рагойшы. Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2011.

7. Беларуская літаратура : вуч. дапам. для 9 кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / В. У. Праскаловіч, В. П. Рагойша, Т. І. Шамякіна, Т. В. Кабржыцкая, М. В. Жуковіч; пад рэд. В. У. Праскаловіч, В. П. Рагойшы. Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2019.

8. *Шамякіна Т. І.* Адукацыя і культура: тэарэтычна-метадычны аспект // Многоуровневая система подготовки филологов: организация содержания и новые технологии обучения : материалы Междунар. научн. конф., Минск, 16–17 окт. 2003 г. / Белорус. гос. ун-т ; редкол.: Л. А. Мурина (отв. ред.) [и др.]. Минск, 2004. С. 44–51.

9. Беларуская літаратура [Шрыфт Брайля]: вучэб. дапам. для 9 кл. спец. агульнаадукац. шк. для дзяцей з парушэннямі зроку / В. П. Рагойша, Т. І. Шамякіна, Т. В. Кабржыцкая, В. У. Праскаловіч; пад рэд. В. П. Рагойшы. 1-е выд. рэльеф.-кропкавым шрыфтам па сістэме Брайля: [у некалькіх кн.]. Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2013.

10. *Праскаловіч В. У.* Тэарэтыка-метадычная сістэма сродкаў культуратворчага развіцця вучняў V–XI класаў у працэсе навучання беларускай літаратуры: аўтарэф. дыс. ... д-ра пед. навук: 13.00.02 / В. У. Праскаловіч; Беларус. дзярж. ун-т. Мінск, 2015.

11. *Шамякіна Т. І.,* Праскаловіч В. У. Беларуская літаратура ў 9 класе: вуч.-метад. дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання. Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2012.

12. *Шамякіна Т. І.,* Праскаловіч В. У. Беларуская літаратура ў 9 класе: вуч.-метад. дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання. Мазыр: Белы вечер, 2014.

13. *Шамякіна Т. І.* Адукацыя і культура: тэарэтычна-метадычны аспект // Многоуровневая система подготовки филологов: организация содержания и новые технологии обучения : материалы Междунар. научн. конф., Минск, 16–17 окт. 2003 г. / Белорус. гос. ун-т ; редкол.: Л. А. Мурина (отв. ред.) [и др.]. Минск, 2004. С. 44–51.

14. *Шамякіна Т. І.* Якім быць уроку беларускай літаратуры // Беларуская мова і літаратура. 2008. № 12. С. 6–7.